

ВСТУП

На початку XIV століття однією з провідних духовних постатей Галицько-Волинської держави був ігумен Петро Ратенський — майбутній Київський митрополит в 1308–1326 роках. Втім, джерела зрідка згадують про нього в контексті історії Галицько-Волинської держави. І на це є вагома причина. Адже в історію Київської Митрополії Петро Ратенський увійшов як перший митрополит, який спершу часто перебував у Москві, а згодом і був там похований. Саме про цей період життя митрополита Петра впродовж багатьох століть тривають дискусії в церковній історіографії. З одного боку, більшість російських істориків твердить, що митрополит не просто переїхав до Москви, але переніс туди осідок Київської Митрополії, перетворивши її на політичний і культурний центр Русі. З іншого боку, решта істориків намагається довести, що Петро не переносив осідку митрополії, але переїхав туди в силу пастирських обов'язків і політичних обставин того часу.

Актуальність теми полягає в тому, щоб показати наслідки переїзду Київського митрополита до Москви, який прямо стосується Київської Церкви та кожного сучасного українця. Адже Московські патріархи, базуючись на думці, що митрополит Петро переніс осідок Київських митрополитів до Москви, вважають себе його наступниками — предстоятелями всієї Русі, — а тому, за цією логікою, територія України входить до юрисдикції Російської Православної Церкви.

Новизна дослідження полягає в тому, що переїзд Петра до Москви представлено як вимушений крок, здійснений під впливом політичних реалій епохи.

Об'єктом дослідження є життя і діяльність Київського митрополита Петра Ратенського. Предметом дослідження є служіння митрополита Петра в Москві.

Мета праці полягає в тому, щоб, проаналізувавши обставини переїзду Петра до Москви, відповісти також на питання, чи справді митрополит мав намір зробити Москву новим осідком Київських митрополитів.

Завданням нашої праці, відповідно до поставленої мети, є:

- 1) показати, що митрополит Петро переїхав до Москви під тиском різних зовнішніх факторів, проте аж ніяк не з власного бажання;
- 2) обґрунтувати, що Петро Ратенський не мав наміру зробити Москву новим церковним центром;
- 3) з'ясувати, кому належить ідея змалювати Петра Ратенського як будівничого московського самодержавства;
- 4) проаналізувати наслідки служіння Петра в Москві.

Дипломна робота має певні часові рамки, які окреслюються періодом від народження Петра Ратенського — приблизно друга половина XIII століття — до його канонізації і проголошення покровителем Москви в 1339 році.

Основна частина праці, окрім вступу і висновку, складається з двох розділів, які, впливаючи із піднятої тематики, поділені на визначену кількість підрозділів і підпунктів. Їх перелік подано в змісті. Список використаної літератури містить досліджені в процесі написання дипломної роботи джерела та інші матеріали, що стосуються теми праці. Наприкінці праці подано також додаток, який містить ікону, автором яких вважають митрополита Петра, та інших речей, пов'язаних з цією історичною постаттю.

У першому розділі («Період життя митрополита Петра від народження до його переїзду в Москву») ми загально ознайомимося із постаттю Петра Ратенського. Розділ складатиметься з трьох підрозділів. У першому розглянемо ранній період життя митрополита Петра. У другому підрозділі звернемо увагу на те, як відбувся вибір і сходження ігумена Петра на Київський митрополичий престол в контексті церковно-політичних реалій епохи. У третьому ми висвітлимо митрополиче служіння Петра до переїзду в Москву.

Другий розділ — «Служіння митрополита Петра в Москві» — також поділятиметься на три підрозділи. У першому підрозділі ми представимо думки різних істориків стосовно причин переїзду Петра до Москви. У другому розглянемо, як і навіщо московські князі подбали про канонізацію митрополита. У третьому спробуємо проаналізувати, до яких історичних наслідків призвело служіння митрополита Петра у Москві.

Джерельною базою дослідження служитимуть агіографічна література — «Життя» святиителя Петра в двох редакціях (коротка редакція та розлога редакція, написана митрополитом Кипріяном) та літописи (Воскресенський, Супральський, Типографічний, Новгородський). Допоміжними матеріалами слугуватимуть праці таких російських істориків, як Б. Клос, В. Ключевський, В. Кучкін, Є. Голубінський, Р. Седакова, Н. Карамзін, М. Булгаков, П. Соколов, А. Карташев, В. Петрушко, И. Филевич, М. Толстой. Безумовно, російська історіографія вимагатиме критичної оцінки, оскільки здебільшого їй притаманне тенденційне висвітлення цієї теми. Це зумовлено тим, що російські історики упродовж століть намагались привласнити церковну й культурну спадщину Русі. Для досягнення цієї мети вони особливу роль відводили постаті митрополита Петра. Тож для балансу думок ми також користуватимемося працями таких українських істориків, як М. Чубатий, В. Білінський, А. Великий, В. Любашенко, І. Назарко, Н. Полонська-Василенко, Ю. Федорів, М. Грушевський, В. Рожко, Ю. Пелеш.

У нашій дипломній роботі ми використовуватимемо такі методи дослідження: аналітичний, синтетичний і порівняльний. Аналітичний метод використовуватимемо при дослідженні джерел, шукаючи причини переїзду митрополита Петра до Москви. Порівняльний метод слугуватиме для опрацювання різних думок істориків стосовно цієї історичної події. У кінцевому результаті за допомогою синтетичного методу ми спробуємо представити справжню мету переїзду та служіння Петра Ратенського в Москві.

Варто подати певні пояснення щодо термінологічного апарату нашої дипломної праці. Вживаючи термін «Русь», маємо на увазі Галицько-Волинську державу, яка існувала на той час і до якої входили і Київські землі. Термінами «"Русь"» і «"руські землі"» позначатимемо території колишнього Володимирського, Суздальського та інших князівств, розташованих на північний схід від Києва. Адже насправді ці землі не були руськими. Детальніше це ми пояснимо у самому тексті роботи. Синонімами цих термінів виступатимуть також «"Північно-Східна Русь"» і «Залісся».

Під словосполученням «Київська Церква» матимемо на увазі Київську Митрополію, яка

почала формуватися від Володимирового хрещення Русі 988 року. У ній поступово витворювалися власна, відмінна від Константинопольської Церкви, церковна традиція. Синонімом цього терміну буде вислів «Руська Церква».

Під терміном «Унійна Київська Церква» розумітимемо Київську Церкву після 1596 року, коли вона прийняла Берестейську унію.

Терміном «Московська Церква» називатимемо ті терени, що ввійшли до складу Московської Митрополії, яка була самопроголошена у 1448 році через поставлення свого митрополита без згоди на це Константинопольського патріарха. Ряд інших термінів ми пояснимо в самому тексті праці.

При написанні роботи виникали певні труднощі. Одна із них полягала в складності перекладу зі старослов'янської мови, якою написані джерельні матеріали нашої дипломної роботи. Тому в роботі траплятимуться такі архаїзми, як «житіє», «всія», «яко», «стольний град» та інші. Наступна трудність стосується опрацювання допоміжної літератури. Зокрема, російські історики, розвиваючи ідею митрополита Петра як будівничого московського самодержав'я, вибудовували складні історичні теорії, аналіз і спростування яких потребували багато часу.

У нашій дипломній роботі ми не претендуємо дати вичерпні відповіді на поставлені завдання. Сподіваємось, що ця праця допоможе переосмислити роль митрополита Петра в історії Київської Митрополії, відокремивши його від тих міфів, якими оповила його російська історіографія. Надіємось, що наше дослідження стане поштовхом до подальших наукових досліджень.

ВИСНОВКИ

Розпочинаючи написання цієї дипломної праці, ми поставили перед собою завдання проаналізувати обставини переїзду Київського митрополита Петра (1308–1326) до Москви. Для цього ми спробували розглянути служіння Петра в Москві, критично проаналізувавши праці російських істориків, які досліджували цю тему. Адже саме російська історіографія витворила ряд міфів, пов'язаних з митрополитом Петром. Серед них варто згадати наступні: Петро самовільно переїздить до Москви, бажаючи зробити її новим центром Київської Митрополії; звідти разом із князем Іваном Калитою він «збирає землі руські» під владою московського князя; в уста митрополита автори «Житія» вкладають пророцтво майбутньої величі Москви.

У першому розділі «Період життя митрополита Петра від народження до його переїзду в Москву» ми показали, як Петра обрали на митрополита Київського і «всія» Русі, та в загальних рисах розглянули, чим характеризувався його митрополиче служіння до переїзду в Москву.

Ми дізналися, що Петро Ратенський був вихідцем з української землі і походив зі знатного роду. У дванадцять років він вирішує вступити в монастир, де славиться великими подвигами. У монастирі він отримує дияконські і священничі свячення. Згодом Петро засновує монастир Преображення Господнього. З цим монастирем пов'язується майбутня слава ігумена Петра, на якого зважали як Галицько-Волинський князь Юрій Львович, так і Київський митрополит Максим. Варто наголосити, що ключові відомості про Петра Ратенського ми черпали із «Житій», укладених в його честь. Їхня мета — представити нам митрополита Петра як натхненника Московської держави. У розлогодому «Житії», укладеному митрополитом Кипріяном, ми зустрілися з пророцтвом, яке приписують Петру:

Якщо послухаєш мене, сину мій, і храм Пречистої Богородиці збудуєш в своєму граді, то й сам прославишся понад усіх князів, і сини та внуки [твої] серед інших родів, і град цей прославиться серед всіх градусів руських, і святителі житимуть у в ньому, і ляжуть «руки його не плечі ворогів його», і прославиться Бог у ньому. Якщо ж і мої кості в ньому

покладені будуть .

На цьому пророцтві ґрунтувались подальші міфи, пов'язані з постаттю Петра Ратенського. Що цікаво, в короткому «Житті», укладеному невідомим автором, ми не знайшли цього пророцтва, а це є свідченням того, що воно було вигадане митрополитом Кипріяном.

У випадку вибору ігумена Петра на митрополита Київського ми зіткнулися з досить складною політичною ситуацією, яка і вплинула на кінцеве рішення Царгородського патріарха Атанасія — поставити ігумена Петра на митрополита Київського і «всія» Русі. Царгород на той час перебував у союзі із Золотою Ордою, в якій вбачав опору православ'я у боротьбі із Римським Престолом. Тому і прагнув, щоб Київський митрополит перебував на території Ординської імперії. Це вирішувало ще одну проблему: такий крок патріарха був останнім ударом по Києву за його часту опозицію — творення власної християнської ідентичності. З іншої сторони, Константинопольський патріарх бажав ліквідувати засновану в 1303 році Галицьку Митрополію, побоюючись, що Юрій Львович укладе унію з папою.

Близько 1307 року стають вакантними Київська і Галицька катедри. До Константинополя від Юрія прибуває ігумен Петро, який мав стати митрополитом Галицьким, а від великого князя Михайла Ярославича ігумен Геронтій — кандидат на Київську Митрополію. Патріарх Атанасій висвятив на Київського митрополита Петра, зберігши за ним управління Галицькою Митрополією. Патріарх отримав нагоду об'єднати дві митрополії в одну, повертаючи таким чином Галицьку Митрополію в лоно Київської.

Петро, ставши митрополитом Київським і «всія» Русі, втілював в життя ідеал митрополита-місіонера, проводив місійні поїздки по всій Київській Митрополії. Під час однієї з таких місійних поїздок до Володимира Петро зустрівся з протестом великого Володимирського князя Михайла Ярославича, який прагнув бачити митрополитом свого кандидата, тому ціле життя не полишав надії скинути Петра з престолу, хоча йому це так і не вдалося.

У другому розділі «Служіння митрополита Петра в Москві» ми розглянули і спростували хибні твердження стосовно причин переїзду митрополита до Москви, де митрополит помер і був похований в недобудованому першому кам'яному соборі. Також ми проаналізували, як проводилася канонізація митрополита Петра — першого

московського святого — та наслідки служіння і поховання митрополита у Москві.

Більшість істориків, опираючись на «Життя», вважають, що митрополит Петро переніс осідок до Москви. Проте це твердження є сумнівним, оскільки: 1) згідно 71 (82) правила Карфагенського собору єпископу заборонялося залишати головне місце своєї катедри; 2) ним в Київській Митрополії залишався Київ; 3) катедральний храм можна було змінити законним способом з двох причин — «стольний град» був знищений і непридатний для життя, або інше місто вибороло статус «стольного граду»; 4) Москва була маленьким містечком, тому не могла стати осідком митрополитів; 5) головною причиною переїзду Петра до Москви був наказ хана, з яким він з благословення Царгородського патріарха перебував у своєрідній «симфонії» — повному підпорядкуванні імперській владі. Метою такого переїзду було допомогти Калиті урегулювати відносини з «руськими» князями, які противилися хану. Сам міф про перенесення осідку Київського митрополита Петром придумали ідеологи російської централізованої держави XVI століття.

Будівництво першого кам'яного собору Успіння Пресвятої Богородиці, возвеличення Москви на фоні інших «городів руських» також приписують митрополитові Петрові. Ми піддали сумніву це твердження, довівши, що це заслуга Івана Калити, який мав чіткий політичний план щодо об'єднання «руських земель» довкола Москви та здобуття великокняжого титулу. Головну роль у цьому плані відіграв митрополит Петро. Калита домігся в хана, щоб Петро, а також його наступники проживали в Москві. Як ми побачили, Калита в своєму плані дотримувався чіткої послідовності: 1) спершу відбулась канонізація митрополита; 2) далі були написані «Життя», які в уста святителя Петра вклали пророцтво про майбутню могутність Москви; «Життя» приписали також святителю власноручне будівництво усипальниці, бажання бути похованим в ній та ідею будівництва катедрального храму в Москві.

Далі ми розглянули наслідки канонізації святителя Петра Іваном Калитою. Образ митрополита Петра, який подають «Життя», підхопили наступники Калити, для яких галичанин Петро Ратенський назавжди став «небесним покровителем» Москви. Його митрополичий жезл і дотепер вручається предстоятелю Російської Православної Церкви як підтвердження права носити титул «всія Русі». Тим самим Московська Церква претендує на право називатися «Церквою-матір'ю» всієї Русі.

Російські імперські ідеологи зображають митрополита Петра як натхненника московської державності, приписуючи йому ідею «збирання земель руських» довкола Москви під владою єдиного князя. Ми не знайшли підтвердження цієї ідеї навіть в «Житті». Отож це чергова ідеологема, яку безпідставно приписують Петрові. Сучасною

копією ідеології «збирання земель руських» є «русскій мір», а її прелюдією — концепція «Москва — третій Рим», яка прослідковується в стихирах, укладених Іваном IV Грозним на честь святителя Петра.

Останнім елементом нашого дослідження є оцінка Петра Ратенського в історіографічній традиції УГКЦ. Ми зауважили, що більшість наших істориків, наслідуючи російських, вважають, що митрополит Петро покинув рідну землю, переселився до Москви і там своїм авторитетом розбудовував чужу державу, а відсутністю в Києві понижував значення своєї батьківщини. Проте існує й інша оцінка діяльності митрополита Петра українськими істориками. Зокрема, вони твердять, що Петро Ратенський переїхав до Москви, оскільки став заручником політичної ситуації. З одного боку, митрополит Петро у своїх діях керувався розпорядженнями Константинопольського патріарха, який вбачав у ханові опору православ'я. Саме від патріарха митрополит отримав наказ перебувати у Золотій Орді. З іншого боку, хан, згідно звичаїв Орди, використовував митрополита в своїх політичних цілях.

Також ми проаналізували, що історіографічна традиція УГКЦ (Лев Кревза, Юліан Пелеш) не ставила під питання святість життя митрополита Петра, однак не визнавала його канонізації.

Необхідно зазначити, що наша дипломна робота не претендує на докладне розкриття обраної теми. Сподіваємось, що запропонована робота стане поштовхом для подальших досліджень постаті Київського митрополита Петра Ратенського.